

çalıştı. Mâlikî mezhebine mensup olan sultan komşu ülkelerde yaşayan Mâlikî fakihlerini ülkesine çağırdı, hac dönüşü tahsil için Fas'a talebe gönderdi. İslâm tarihi kaynaklarında dindar bir hükümdar olarak tanıtılan Mense Mûsâ, bütün yetkilerini oğlu Megâ'ya (Maghan) bırakıp tekrar Mekke'ye yerleşmek istediye de bu arzusunu gerçekleştiremeden vefat etti. Yerine geçen oğlu Megâ'nın döneminde Mali Sultanlığı zayıflama sürecine girdi.

Mense Mûsâ ve meşhur hac seferi Batı Sudan halkı arasında İslâmî geleneklerle yerli gelenekleri uzlaştıran bir destana dönüşmüştür. Destanın kahramanı Mekan-ta Cigi'nin (yerli dilde Facigi) annesine karşı yaptığı bir kaza sonucu başladığı hac seferinin anlatıldığı destanda bir taraftan onun İslâm'a samimi bir şekilde bağlılığı ele alınırken diğer taraftan yerli inançlara karşı saygısı dile getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik: l'Afrique moins l'Egypte* (trc. Gaudetroy-Demombynes), Paris 1927, s. 70-81, 89-93; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut 1987, s. 699; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 112; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 433-434; VII, 266; a.mlf., *Histoire des berbères* (trc. de Slane), Paris 1982, II, 112-114; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 8-11, 294-296; Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 145, 255; a.mlf., *ez-Zehabü'l-mesbûk fi zikri men hacce mine'l-hulefâ ve'l-mülûk* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâ), Kahire 1955, s. 110-113; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 383-384; Mahmûd Kâ'ti et-Tinbüktî, *Târîhu'l-Fettâş* (nşr. ve trc. O. Houdas – M. Delafosse), Paris 1964, s. 55-65; Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdan* (nşr. ve trc. O. Houdas), Paris 1964, s. 12-16; Selâvî, *el-İstikşâ*, III, 151-152; V, 100-101; İbrâhim Ali Tarhan, *Devletü Mâli el-İslâmiyye*, Kahire 1973, s. 71-92; Djibril Tamsir Niane, "Le Mali et la deuxième expansion manden", *Histoire générale de l'Afrique*, Paris 1985, IV, 171-176, 178; Selâhaddin el-Müneccid, *Memleketü Mâli 'inde'l-coğrafiyye-ne'l-müslimîn*, Beyrut 1982, tür.yer.; J. Cuq, *Histoire de l'islamisation de l'Afrique de l'ouest*, Paris 1984, s. 79-85, 110-127; M. R. Lipschutz – R. K. Rasmussen, "Musa (Mansa Musa; Kankan Musa)", *Dictionary of African Historical Biography*, London 1989, s. 162-163; P. Diagne, *Bakari II (1312) et Christophe Colomb (1492) à la rencontre de l'Amérique*, Dakar, ts. (Sankoré), s. 116-117; G. Désiré-Vuillemin, "Kango Moussa: Empereur du Mali", *Documentation pédagogique africaine*, sy. 2, Paris 1963, s. 1-25 (ayrı basım); Henri Labouret, "Mali", *IA*, VII, 251-252; D. C. Conrad, "Mansa Mûsâ", *EF* (Fr.), VI, 406-407.

AHMET KAVAS

MENŞUR

(المنشور)

Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belge.

Sözlükte "yaymak, dağıtmak, kitabı basıp yayımlamak; diriltmek" anlamlarına gelen neşr kökünden türemiş olup "dağılmış, yayılmış" demektir. Herkese duyurulmak, açıklanmak ve yayılmak amacıyla yazıldığı için bu belgelere **menşûr** denilmiştir.

Asr-ı saâdet'te, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler devrinde menşur tabirinin "buyruk ve ferman" mânasında kullanıldığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Bu dönemde "buyruk" keliminde kitap, mektup ve ahidnâme anlamlarının kullanıldığı görülmektedir (Abdülhay el-Kettânî, bk. İndeks). Abbâsîler'de ise iktâ tevcihiyle ilgili bir belgede hiç kimsenin iktâ sahibinden menşur, tevkî veya hüccet ibraz etmesini isteyemeyeceği belirtilmektedir (Kalkaşendî, XIII, 130). Taberî'nin 187 (1803) yılı olaylarını anlatırken zikrettiği menşurun da (*Târîh*, VIII, 290) genel anlamda belge karşılığı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak İbnü'l-Esîr, 354 (965) yılı olaylarını kaydederken halifelik divanından Ebû Ahmed Hüseyin b. Mûsâ'nın nakîbü't-tâlibiyyîn ve emîr-i hac tayin edildiğine dair bir menşur yazıldığını belirtir (*el-Kâmil*, VIII, 565-566). Bu da IV. (X.) yüzyılda Abbâsîler'de menşur kelimesinin "halifenin buyruğu" mânasında kullanıldığını gösterir.

Fâtımîler'in her türlü resmî yazışma ve çeşitli görevlere yapılan tayinler için çok defa sicil, bazan menşur, bazan da sicil ve menşuru birlikte kullandıkları görülmektedir (Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, s. 16; Kalkaşendî, X, 449-465; Eymen Fuâd Seyyid, s. 256-257, 259, 325, 332). Fâtımîler döneminde kâtipler sicil ve menşurun sonuna belge hangi divandan çıkmışsa onun adını kaydederdiler. Fâtımî Halifesi Hâkim - Biemrillâh, 407 (1016-17) yılında Halep ve civarında yaşayan halkın haraçtan muaf tutulmasına dair bir menşur yayımlamıştır.

Endülüslü Emevî Devleti'nde tayin belgelerine menşur, sak ve sicil denilirdi. Eyyûbîler'de sultan tarafından tayin edilen görevlilere verilen tayin belgesine menşur adı verilir. İktâlar da sultanın tuğrasını taşıyan bir menşurla tevcih edilirdi. Ancak Eyyûbîler'de taklit, menşur ve sicil

kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Misal kelimesi de menşur ve askerlere verilen iktâ berati yerine kullanılmaktadır (Şeşen, s. 125-126).

Halep'teki Hanefî medreseleri müderrisliğine tayin edilen Alâeddin el-Kâsânî'ye Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından bir menşur verilmişti (a.g.e., s. 136). Yine Selâhaddin-i Eyyûbî 3 Safer 567'de (6 Ekim 1171) Kādî el-Fâzîl'in yazdığı bir menşuru (sicil) Kahire Camii'nde okutarak mekleri (sanat ve ticaret erbabından alınan gayri şer'î vergi) kaldırmıştı (Ebû Şâme, 1/2, s. 522). 580'de (1184-85) Selâhaddin tarafından çıkarılan bu menşurlarda el-Melikü'l-Efdal el-Melikü'l-Âdil'in kefaletiyle Suriye'de, el-Melikü'l-Azîz ise Takyyüddin'in kefaletiyle Mısır'da babasının nâibi tayin edilmiştir (İbnü'l-Esîr, XI, 449). Sultanın merkezde bulunmadığı zamanlarda onun yetkilerini kullanan nâiblere savas kararı, idamlar, azil ve tayinler, iktâ dağıtımı, kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik ve orduya kumanda etme gibi çeşitli konularda yetki verildiğini ifade eden menşurlar tevcih edilirdi. Eyyûbîler'de bir kişiye verilen menşurda önce hutbe kısmı yer alır, daha sonra görev verilen kişinin liyakatinden, görev ve yetkisinden bahseden bölüm gelir ve menşur göreve tayin edilen şahsa yapılan nasihatlerle son bulurdu.

İlhanlılar çeşitli tayinlerle ilgili olarak yarlık (yarlık), taklit ve ferman yanında menşur kelimesini de kullanmışlardır (Özkuzugüdenli, s. XIX vd.). Delhi Türk Sultanlığı'nda menşur karşılığında ferman, ahkâm-ı tevkî ve tuğra kelimelerine yer verilmiş, ancak saltanatlarının tasdiki için hükümdarlar Abbâsî halifelerinden menşur istemişlerdir. Nitekim Muhammed Tuğluk, 744'te (1343-44) Kahire'ye bir elçilik heyeti göndererek Halife Hâkim - Biemrillâh'tan menşur talep etmiş, halifenin elçisi saltanatını tasdik eden bir menşur getirince onu büyük saygıyla karşılamıştı.

Memlûkler devrinde her belge için ayrı ayrı tabirler ortaya çıkınca menşur kelimesi daha çok iktâ tevcihiyle ilgili olarak kullanılmıştır. İktâlara dair menşurlar da İma Divân-ı İnşâ'dan sultan adına yazılır ve onun tasdikine arz edilirdi. İktâ menşurları hacim ve yazı bakımından iktâ sahiplerinin askerî rütbesine göre değişirdi. İbn Abdüzzâhir tarafından Kalavun'un oğlu Muhammed için yazılan ve güzelliğinden dolayı "sultânü'l-menâşîr" denilen menşurla çeşitli kavimlere mensup

MENSUH

(bk. NESİH).

emirlere verilen iktâ menşurlarını Kal-kaşendî kaydetmiştir (*Şubhu'l-a'sâ*, XIII, 167-198).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 290; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsumü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 142; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-muştahi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürbî), Kerek 1413/1992, s. 5, 85, 119, 159-160; Ebû'l-Kâsim İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fî divânî'r-resâ'il* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 16-17, 19, 28, 33, 49, 63, 65, 67, 71, 76, 107; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 565-566; XI, 449; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Rav-zateyn*, I/2, s. 522; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, X, 449-465; XIII, 130, 167-198; ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 85, 395; II, 211; Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî, *et-Teveşşül ile't-teressül* (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315, tür.yer.; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1940, I, 327; Abdülhay el-Kettânî, *Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), bk. İndeks; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1389/1969, s. 117-120, 213-214, 241, 260, 269, 281, 404-405, 457, 485, 488, 502; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 100, 105, 113, 125-126, 136, 178, 180; M. Mâhir Hammâde, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye ve'l-idâriyye*, Beyrut 1405/1985, s. 134, 153, 324; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Deuletü'l-Fâ-timîyye fî Mısır*, Kahire 1413/1992, s. 256-257, 259, 325, 332, 334-335, 355-356; Osman G. Özkuzugüdenli, *Gazan Han ve Reformları* (694/1295-703/1304), İstanbul 2000, s. XIX vd.; W. Björkman, "Menşûr", *IA*, VII, 721-722; a.mlf., "Manshûr", *IEP* (ing.), VI, 423-424.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Menşur. Gazneliler'de menşur genellikle makam veya görev tevcihi sebebiyle kullanılmaktaydı. Herhangi bir kişi görevlendirileceği veya kendisine bir vilâyetin idaresi verileceği zaman sultanın emriyle sâhib-i dîvân-ı risâlet yahut yardımcısı tarafından önce müsvedde bir menşur hazırlanır, ardından temize çekilen menşur sultanın imzasına (tevkî) sunulurdu. Gazneli hükümdarları da geleneğe uyarak Abbâsî halifesinden saltanatlarının tasdik edildiğini gösteren menşur alırlardı. Gazneli Mahmud, Hindistan'a yaptığı bir seferden sonra Nandana'yı fethedince Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'tan Horasan ve diğer yerlerdeki hâkimiyetini tasdik eden bir menşur istemiş ve bu arzusu yerine getirilmişti. Sultan Mahmud, kendisi de on beş kalenin yönetiminin Raca Ganda'ya verilmesi için bir menşur yazılmasını emretmiş, bu menşurla birlikte zengin hediyeler de göndermişti. Sultan Mesud'un Halife Kâim-Biemrillâh'a biat etmek için öne sürdüğü şartlardan biri de babasının sahip olduğu ülkelerin idaresinin yeni bir menşurla kendisine verilme-

siydi. Abbâsî halifesi bunu kabul etmiş ve Mesud'a menşur yollamıştı. Sultan Mesud, halifenin tavassutuyla İsfahan'ın idaresini Kâkûyîler'den Alâüddevle'ye bırakmış, bununla ilgili olarak bir menşur ve hil'atler göndermişti. Yine Sultan Mesud sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr'a, Serahs sâhib-i berîdliğine tayin ettiği Abdullah ile Belh ve Toharistan müşrifliğine gönderdiği Ebû'l-Feth Hâtemî için birer menşur yazılmasını ve tevkî için kendisine sunulmasını emretmişti.

Resmî yazışmalarda vezirden başlamak üzere devlet memuriyetlerine yapılan tayinler ve iktâ belgeleri için kullanılan menşur terimi Selçuklu devletlerinde de görülmektedir. Bu belgelerin kaleme alındığı dil genelde Farsça'dır. Ancak Arapça konuşulan bölgelerdeki görevlere tayin edilmiş memurlara gönderilen belgeler istisna teşkil eder. Her göreve tayin menşurunun metni için belirli kurallar mevcuttu. Büyük Selçuklular'da tesbit edilebildiği kadarıyla menşurlarda göreve tayin edilen şahsın meziyetleri sıralanır, görevin neleri kapsadığı ve nasıl yapılacağı belirtilir, diğer memurlara da gönderilen şahsın emirlerine uyulması, destek olunması ve kolaylık sağlanması, toplumda her sınıfın kendi özel yeri ve sırası içinde tutulması istenirdi.

Hükümdarın çıkardığı menşur ve emir-nâmelere tuğra konulurdu. Vezirler de menşurlara imza koyabilirdi. Hatunların vezirleri de beraberinde çalışan görevlilerin tayini için menşur yazabilirdi. Tahta çıkan Selçuklu sultanları vasal bir hükümdara veya bir şehrin hâkimine bulundukları yeri yönetmeye devam etmeleri için menşur verirlerdi.

Selçuklu sultanlarının hâkimiyetlerini meşrû kılmak için halifelerden tasdik almaları uyulması gereken bir gelenektir. Halifeler sultanlara bir menşurla birlikte bazı hükümdarlık alâmetlerini de gönderirlerdi. Yeni tahta çıkan hükümdarlara halifenin emirlik tevcihi iki şekilde oluyordu. Ya yeni hükümdar bizzat halifelik merkezi Bağdat'a giderek menşuru almaktaydı veya menşur ve hükümdarlık alâmetleri bu işle görevlendirilmiş bir elçiyle kendisine gönderiliyordu. Bazı emirlere hem Selçuklu sultanı hem de halife tarafından menşur verildiği görülmektedir. Nitekim Dânişmendli Emîr Gazi'ye hâkimiyetini tasdik maksadıyla Sultan Sencer ve Halife Mûsterşid-Billâh tarafından menşur gönderilmişti.

İktâların tevcihiyle ilgili menşurlar daha çok tahta geçme merasimlerinde veya

kazanılan bir zafer dönüşü yazılırdı. Sultan Sencer, Sâve savaşını kazandıktan sonra Horasan sınırlarından Beledürüm'a (Anadolu) ve Suriye'ye kadar olan ülkeleri bir menşurla yeğeni Mahmud'a iktâ etmişti. İbnü'l-Esir bu menşuru bizzat gördüğünü söyler (*et-Târîhu'l-bâhir*, s. 21). Öte yandan iktânı iyi idare edemeyen, zulüm yapan iktâ sahiplerinden iktâları bir menşurla geri alınırdı.

Anadolu Selçukluları'nda da vezir, divan üyeleri ve diğer memurların tayininde, emirlik veya iktâ tevcihinde menşur verilmekteydi. Bu dönemle ilgili tayin menşurları bazı değişiklikler dışında Büyük Selçuklular'daki menşurların aynıdır. Uygurlar'dan beri devam eden inanç, bilge, inanç bilge ve uluğ, uluğ has gibi bazı Türkçe unvan ve lakapların bütün Anadolu Selçuklu emirlerine tevfi edilen فرمان ve menşurlarda bulunduğu, hatta halifeden ve diğer İslâm devletlerinden gelen menşur ve belgelerde de bunların yer aldığı görülmektedir. Anadolu Selçukluları'nda vezirlik, müstevfîlik, zeâmet, temliknâme, müşriflik, Dîvân-ı İnşâ ve tuğraya yapılan tayinlerle emîr-i şikâr tayini, muhtesib tayini, mûsikişinasların tayini, kadılık, müderrislik, hassa hâfızlığına, mescid imamlığına, zâviye şeyhliğine, hastahane tabipliğine, nakibliğe, vilâyet imamlarının vergiden muafiyetine, nâiblik ve kedhüdâliğe tayin hakkındaki çok sayıda menşur günümüze ulaşmıştır (Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958). Tahta yeni çıkan bir sultan saltanat hukukuna göre kendisine biat eden emirlerin iktâ, emlâk ve tayin menşurlarını yeniliyordu. I. Alâeddin Keykubad devrinde her yıl hâkimiyet menşurlarını yenileyen vasal hükümdarlar vardı. Bir savaş sonrası tekrar itaat arzeden vasalın hâkimiyet menşuru yenileniyordu. Ermeni Kralı Leon, I. İzzeddin Keykâvus'a itaat ettiği zaman ona hâkimiyet menşuru gönderilmiş ve bu menşur Ermeni sarayında büyüklerin huzurunda okunmuştu. Ülke bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında müslüman ve hristiyan vasal hükümdarlardan menşur ve fermanlarla yardım isteniyordu. Bu yardım karşılığında bir şehrin mülkiyet menşuru gönderiliyordu.

Anadolu Selçuklu sultanları da halifeden hâkimiyet menşuru istemekteydiler. I. İzzeddin Keykâvus bunun için Şeyh Mecdüddin İshak'ı Bağdat'a yollamış, Halife Nâsir-Lidînillâh da ona bir menşur göndererek saltanatını tasdik etmişti. Ay-